

+Dir Bildirme Eki Üzerine

On The Indicative Affix '+Dir'

Turgut BAYDAR*

ÖZET

Eldeki mevcut çalışmalarda +Dir ekinin, ek-fiilin geniş zamanının 3. teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde bir yüklemleştirici olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Yani bu çalışmalarda +Dir, bir cevher fiili olarak değerlendirilmekte; +Dir'in Türkçenin önceki dönemlerinden günümüze kadar böyle bir işlevinin olduğundan bahsedilmekte ve bu yönde örnekler verilmektedir. Yazıda mevcut çalışmalarda söylenenlerin aksine +Dir ekinin bir yüklemleştirici / cevher fiili olarak değil; bir tekit / bir enklitik olarak Türkçenin her döneminde kullanıldığı, bugün de Türkiye Türkçesinde ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaya devam ettiği zengin tanıklı örneklerle dikkatlere sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER

+Dir bildirme eki, cevher fiili, tekit / enklitik, pekiştirme, kesinlik, ihtimal

ABSTRACT

In available studies, it is stated that the affix '+Dir' is used as a suffix making predicate in the third-person singular and the third-person plural in the simple present tense conjugation of the complementary verb. That is, in those studies, '+Dir' is assessed as a complementary verb; it is mentioned that '+Dir' has such a function from the earlier periods of Turkish to today, and some examples are given to this situation. Contrary to what is said in available studies, it is emphasized that the affix '+Dir' is used not as a predicate or complementary verb, but as a reiteration or enclitic in all periods of Turkish, and that even today it is still continuously used in both Turkish Turkish and modern Turkish dialects.

KEY WORDS

the affix '+Dir', complementary verb, reiteration / enclitic, emphasis, certainty, possibility

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim üyesi

Hem isimlere hem de fiillere gelerek kuvvetli ihtimal, kesinlik gibi anlamlar katan +*Dİr* eki, belli bir döneme kadar *tur-ur* şekliyle, Uygurcadan itibaren Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak ekin bu bahsettiğimiz işlevleri dışında bir cevher fiili gibi de kullanıldığı / böyle bir işlevinin de olduğu öteden beri araştırmacılar tarafından çalışmalarında ifade edilmekte ve bu yönde örnekler verilmektedir.¹

+*Dİr* bildirme eki üzerine kapsamlı bir makale yazan Hülya Savran, ekin Türkçenin eski devrelerinden günümüze kadarki kullanılışlarından bahsetmiştir. Söz konusu yazıda Savran, Köktürkçede henüz *tur-urun* görülmediğinden ancak Uygurcada seyrek de olsa eke rastlandığından bahsetmiş ve *neçükin turur munteg 'niçin böyledir?'* örneğini vermiştir. Karahanlı Türkçesi hakkında Kaşgarlı'nın *Divanda* bahsettiği işlevinden söz eder, ardından da *kayuda turur 'nerededir'* örneğini verir. Harezmi Türkçesinden *'ışk tili bir 'acab til turur 'aşk dili bir başka dildir'; men Cebre'il turur men 'ben Cebrail'im'* örneklerini; Çağatay Türkçesinden de *bîçâre dur min 'biçareyim'* örneğini vermiştir. Kıpçak Türkçesinde *tur-un* anlamının yalnız bir yardımcı fiil mi, yoksa sadece bir tasvir fiili mi olduğunun anlaşılmasına imkân vermeyecek şekilde zayıfladığı bilgisini aktarır ve *bilmezler ne dirler* örneğini verir. Eski Anadolu Türkçesi için de *Ercilasun, Eski Oğuz Döneminde 'durur'un yanında 'dur'un da yaygınlaştığını (Yunus durur, Yunus dur 'Yunus'tur'), Osmanlı Türkçesi dönemine gelindiğinde, 'durur'un bildirme eki olarak kullanımının 15. yüzyıldan itibaren seyrekleştiğini ve 17. yüzyılda da kaybolduğunu belirtir* der (Savran 2008: 163-188).

¹ Örnek olarak bk. Jean Deny (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul, s.333-340; Faruk Kadri Timurtaş (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s.110-112; Tahsin Banguoğlu (1995), *Türkçenin Grameri*, 4.bs., Ankara: TDK Yay., s.474-476; Nurettin Koç (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s.291-304; Volkan Coşkun (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., s.79-84; Haydar Ediskun (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s.187-195; Zeynep Korkmaz (2003b), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.81; Muharrem Ergin (1989), *Türk Dilbilgisi*, 18.bs., İstanbul: Bayrak Yay., s.297-302; Tuncer Gülensoy (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay., s.420-421; Nevzat Özkan (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., s.159-163; Ahmet Bican Ercilasun (2007), *Türk Lehçeleri Grameri -Azerbaycan Türkçesi-*, Ankara: Akçağ Yay., s.197-198; Ahmet Topaloğlu, (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., s.47

Araştırmacılar ek-fiilin geniş zamanının 3. teklik ve 3. çokluk şahıs çekimlerinde +*Dir* bir yüklemleştirici / cevher fiili olarak değerlendirmekte ve şu örnekleri vermektedirler:

1. Teklik Şahıs   **iyi-y-im**
2. Teklik Şahıs   **iyi-sin**
3. Teklik Şahıs   **iyi-dir**
1. Çokluk Şahıs   **iyi-y-iz**
2. Çokluk Şahıs   **iyi-siniz**
3. Çokluk Şahıs   **iyi-dirler** (Korkmaz 2003a: 703-704).

+*Dir* eki bu örneklerde sadece 3. şahıslarda kullanılmıştır ve bundan dolayı yüklemleştirici bir kip eki izlenimi yaratmaktadır. Hâlbuki *tur-ur* ve *ekleşmiş şekli +Dir*ın eski dönemlerde olduğu gibi günümüzdeki işlevi de sonuna geldiği kelime / kelime gruplarını yüklem yapmak değil; onlara değişik anlam ilgileri katmaktır. Aynı ek, *iyiyimdir*, *iyisindir* örneklerinde olduğu gibi diğer şahıslarla da kullanılabilir. Bu da +*Dir* ekinin bir cevher fiili olarak kullanılmadığını göstermektedir.

Ergin, ek-fiilin geniş zaman çekimiyle ilgili olarak ...*Görülüyor ki bu eklerin teklik, çokluk birinci, ikinci şahısları birinci tipteki şahıs eklerinin aynıdır. Demek ki isim fiilinin geniş zaman kipi ekleşirken fiil kökü ile şekil ve zaman eki düşmüş geriye şahıs ekleri kalmıştır. Fakat bu şahıs ekleri düşen kök ve şekil ve zaman ekinin mana ve fonksiyonunu üzerine almışlar, böylece yapı bakımından aynı kalmakla beraber, fonksiyon bakımından asıl şahıs eklerinden farklı bir hüviyet kazanmışlardır. bilgisini vermiştir* (Ergin 1989: 298). Ergin, bu açıklamaları sadece 1. ve 2. şahıslar için yapmıştır ki bu görüş bize göre de sadece 1. ve 2. şahıslar için değil; 3. şahıslar için de doğrudur.

Ergin konunun devamında konuyla ilgili şu bilgilere yer verir: ....*i- fiili Eski Türkçede er- şeklinde idi. Normal bir yardımcı fiil olan ve bütün kipleri bulunan er-fiilinin Batı Türkçesine geçerken r'si düşmüş. e-i değişmesi ile vokali de değişerek i-şekli ortaya çıkmıştır. Öte yandan fiilin çekim sahası da daralmış ve i- fiili Batı Türkçesinin başından beri dört çekim şekli içinde kullanılagelmiştir. Er- fiili Eski Türkçede aslında, geniş zamanı ile yardımcı fiil olarak, bildirici fiil olarak şöyle vazife görürdü:*

<i>men erür men</i>	<i>"benim"</i>
<i>sen erür sen</i>	<i>"sensin"</i>
<i>ol erür ol</i>	<i>"odur"</i>
<i>biz erür biz (miz)</i>	<i>"biziz"</i>

siz erür siz   “sizsiniz”
olar erür-ler (olar) “onlardırlar”

Fakat daha Eski Türkçede iken ekleşme olmuş ve bazen erür düşerek men men “benim”, sen sen “sensin”, ol ol “odur” gibi şekiller kullanılmaya başlamıştır. Batı Türkçesine gelince er- i- olduğu için ortada erür gibi bir geniş zaman şekli de kalmamış, böylece ekleşme kesinleşerek yalnız ekleşmiş şekiller hâkim olmuş, şahıs zamirleri de tamamıyla şahıs eklerine çevrilerek bildirme ekleri ortaya çıkmıştır (Ergin 1989: 299).

Ek-fiilin geniş zaman çekimi bugün Çağdaş Türk lehçelerinde de şu şekilde ele alınmaktadır:

Hülya Kasapoğlu Çengel Kırgız Türkçesi Grameri isimli eserinde İsimler, *şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipiyle çekilirler.*

Kırgızcada ismin *şimdiki zaman çekiminde ek-fiil düşer. İsim, zamir kökenli şahıs ekleriyle çekilir.*

Kırgız Türkçesinde ek-fiilin, *şimdiki zaman çekiminin ekleşmesi sırasında fiil ile zaman erki erimiş; geriye şahıs ekleri kalmıştır. Bu çekimde şahıs ekleri doğrudan doğruya isme gelir: cakşı-mın “iyiyim”, kelin-siñ “gelinsin”, cumuşçu-mun “işçiyim”, okutuucu-suñ “öğretmensin”, küyöö-süz “damatsız”, ıraazı-sız “razısız, memnunsunuz”, tilçi-biz “dilciyiz”.*

Teklük

- I. ş. Türk-mün
- II. ş. Türk-sün
- nez. Türk-süz
- III.ş. Türk

Çokluk

- Türk-püz
- Türk-sünör
- Türk-süzdör
- Türk

III. teklük ve çokluk şahıs çekiminde ek kullanılmamakla birlikte bazen bildirme ekinin yer aldığı örneklere rastlıyoruz. Bu tür cümlelerde bildirme eki şüphe anlamı vermektedir. diyerek şu örneği vermiştir: *Balkim, originalında mindan da küçtüüdür. “Belki, gerçekte bundan da güçlüdür.” Kasapoğlu Çengel, olumsuzu için de İsmın şimdiki zaman çekiminde olumsuzluk emes kelimesiyle yapılır. Emes isimlerden sonra gelir. Şahıs eklerini emes taşır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır: cakşı emes-min “iyi değilim”, bala emes-siñ “çocuk değilsin”, caman emes “kötü değil”. demektedir (Kasapoğlu Çengel: 181-182).*

Kazak Türkçesinde de durum aynıdır. Kazak Türkçesi Grameri isimli çalışmalarında Kenan Koç ve Oğuz Doğan konu hakkında *Ek-fiilin isimlerle şimdiki (geniş) zamandaki çekimi Eski Türkçede er-ür-men, er-ür-biz gibi şekillerle yapılmaktaydı. Ancak çağdaş Türk lehçelerindeki bu tür yapılarıdaki er- fiilinin*

tamamen düştüğünü ve geride ancak bu yapılarda kullanılan kişi eklerini bıraktığını görürüz. Bu sebepten, Kazak Türkçesinde de ek-filin isimlerle şimdiki (geniş) zamanda çekimi, kişi eklerinin isimlere doğrudan doğruya eklenmesi suretiyle yapılmaktadır.

1. Teklik	jigitpin
	qızbın
2. Teklik	jigitsin
	qızsın
saygı	jigitsiz
	qızsız
3. Teklik	jigit
	qız
1. Çokluk	jigitpiz
	qızbız
2. Çokluk	jigitsinder
	qızsındar
saygı	jigitsizder
	qızsızdar
3. Çokluk	jigit
	qız

Türkiye Türkçesinde -Dır eki olarak ek-filin şimdiki (geniş) zamandaki 3. kişi çekimlerinde kullanılmakta olan ve Eski Türkçedeki tur-ur > dur-ur > -Dir değişimiyle ortaya çıkmış bulunan yapı günümüz Kazak Türkçesinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla, tabloda da görülebileceği üzere, Kazak Türkçesinde ek-filin şimdiki (geniş) zamandaki 3. Kişi çekimleri **eksizdir**. demektedirler (Koç-Doğan 284).

Ekin Türkmen Türkçesindeki kullanılışı ise diğer lehçelerden şu yönüyle farklıdır. +Dir eki tüm şahıslara gelmektedir. Ancak, hiçbir şahsa gelmeden kullanımı da mümkündür. Bu konuda Mehmet Kara *Türkmençe* isimli çalışmasında Şimdiki zaman “-dır/-dir” bildirme ekiyle yapılır. Bu ek, ünsüz uyumuna girmez:

öylüdirin “evliyim”	yaaşdırın “gencim”
öylüdirsin	yaaşdırsın
öylüdür	yaaşdır
öylüdiris	yaaşdırıs
öylüdirsiniz	yaaşdırsınız
öylüdürler	yaaşdırlar

İsim çekiminin şimdiki zamanı, isme herhangi bir ek getirilmeyip zamirler kullanılarak da yapılabilir. deyip şu örnekleri vermiştir: *biz cuvaan “delikanlıyız”, men Türkmen “Türkmenim” vb.* (Kara: 2001: 39).

Yukarıdaki ifadelerde ve örneklerde dikkatleri çeken husus +Dİrın bir cevher fiili olarak kullanılmamasıdır.

Konunun Türkiye Türkçesi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde ele alınış şekli altında problemi ortaya koymasından önemlidir.

Yukarıda dikkatlere sunduğumuz 3. teklik şahıs için verilen *iyidir* örneğinde *iyi* zaten bu hâliyle yüklemidir. Çünkü *iyi*, *iyi+Ø-Ø+Ø* demektir. Yani birinci Ø işareti ek-fiili, ikincisi kip ekini üçüncüsü de şahıs ekini ifade etmektedir. Bunun üzerine gelen +Dİr eki *iyiye* değil; *iyi+Ø-Ø+Ø* yapısının üzerine gelmektedir ve ortaya çıkan şekil şu olmaktadır: *iyi+Ø-Ø+Ø+dür*. Bu yapı diğer şahıslar için de aynıdır. Örneğin; *iyiyim*, *iyi+Ø-Ø+üm* demektir. Bu yapıya ayrıca +Dİr eki getirilebilir. O zaman ortaya çıkan yapı şöyle olmaktadır: *iyi+Ø-Ø+üm+dür*. Yine burada da +Dİr, söz konusu kelime yüklem olduktan sonra gelmiştir ve buradaki işlevi **yüklemleştiricilik** değildir.

Ergin’in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi yukarıda verdiğimiz *iyi+Ø-Ø+üm*, *iyi+Ø-Ø+sün*, *iyi+Ø-Ø+Ø* ya da *iyi+Ø-Ø+üm+dür* yapılarının açılımı *iyi+er-ür+üm*, *iyi+er-ür+sün*, *iyi+er-ür+Ø*, *iyi+er-ür+üm+dür* şeklindedir. Yani şahıs ekleri hem ek-fiilin hem de geniş zaman ekinin yerini de tutmakta ve böylece ek-fiilin geniş zaman çekimi gerçekleşmektedir. Türkçede 3. teklik şahıs eksiz olduğu için kelime hiçbir ek almadan yüklem olmuş gibi görünmektedir. Diğer kipler için de durum aynıdır. Mesela *güzel+ i-di+m*, *güzel+ i-di+n*, *güzel+ i-di+Ø* çekiminde 3. şahıs eksizdir. Korkmaz, bunu şu ifadelerle destekler: *Ek-fiilin hikâye, rivayet ve şart biçimleri şahıs ekleri ile genişletilmiş -DI /-DU, -mİş /-mUŞ, -sA ekleri ile kurulur: çalışkan-dım (<çalışkan i-dim), çalışkan değildim (<çalışkan değil i-dim); çalışkan-mışım (<çalışkan i-mişim); çalışkan değilsem (<çalışkan değil i-sem) vb.* (Korkmaz 2003b: 81)².

² Aynı yöndeki ifadeler için ayrıca bk. Berke Vardar (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, s.90; Ahmet Topaloğlu (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., s.47; Fuat Bozkurt (2000), *Türkiye Türkçesi*, 2. bs., Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, s.66-67; M. Kaya Bilgegil (1963), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, s.271-272. Yine bu paralelde bir açıklamayı da Nevzat Özkan yapmıştır. Özkan, *Gagavuz Türkçesinde ek-fiilin katmerli birleşik çekimi hikâye ve şart birleşik çekim eklerinin üst üste getirilmesiyle meydana gelen -sAyDI kalıbıyla yapılmaktadır. Bu birleşik ek, i- ek-fiilin şart ve hikâye çekimlerinin*

Eldeki metinlerden takip edebildiğimiz kadarıyla *tur-ur* veya *+Dır*, Uygurcadan itibaren ifadeyi kuvvetlendirmek / ifadeye kesinlik katmak ve ihtimal bildirmek için fiillerde de kullanılmaya başlanmıştır. Yani isimlerde kullanılışı ile fiillerde kullanılışı dönem olarak aynıdır. Bu durum *tur-urun* isimlerdeki işlevleri ile fiillerde de kullanıldığını akıllara getirmekte; şimdi vereceğimiz örnekler de bu düşünceyi desteklemektedir. Harezmi Türkçesinde *men Cebre'il turur men 'ben Cebrail'im'* gibi örnekler geçse de (Savran 2008: 165) *mân za 'îfa mân 'ben bir kadınım', sän kim sän 'sen kimsin?', biz uya biz 'biz akrabamız'* (Akalın 1979: 203) gibi örnekler de bulunmaktadır. Çağataycada da *bîçâre dur min 'biçareyim'* (Savran 2008: 165) gibi örneklerin yanında *ķuluķ min 'kulunum', maķabbat ķiķvâri içrâ âmîrâm 'sevgi memleketinde emirim'* (Akalın 1979: 248) vb. örneklerle de rastlanır. Bu örnekler de gösteriyor ki aynı dönemde hem *tur-ur* hem *tur-ursuz* kullanımlar vardır. *men Cebre'il turur men 'ben Cebrail'im'* (Savran 2008: 165) ya da *bîçâre dur min 'biçareyim'* (Savran 2008: 165) söz dizilerini *tur-ur*dan dolayı cümle olarak değerlendirirsek; aynı dönemdeki *tur-ursuz* örnekleri izah etmek zor olacaktır. Yani *mân za 'îfa mân 'ben bir kadınım', sän kim sän 'sen kimsin?', biz uya biz 'biz akrabamız'* (Akalın 1979: 203) *ķuluķ min 'kulunum', maķabbat ķiķvâri içrâ âmîrâm 'sevgi memleketinde emirim'* (Akalın 1979: 248) yapılarını / söz dizilerini cümle olarak değerlendirmeyecek miyiz? Eğer değerlendireceksek *+Dır* bir yüklemleştirici / cevher fiili ise bu verdiğimiz söz dizilerini nasıl izah edeceğiz? Aslında bu yöndeki örnekler *tur-urun* salt bir cevher fiili olarak Türkçenin hiçbir döneminde kullanılmadığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Bu ek bir yüklemleştirici değildir; çünkü geldiği kelime ister isim olsun ister fiil -gerçi fiillerdeki yüklem durumu zaten ortadadır- bu eki almadan önce yüklenmiştir / yüklemidir zaten. Aşağıdaki örnekleri inceleyecek olursak;

Orası da bizim sürgün yerimizdir. (Çokum 1993: 9/5) Bu cümlenin yüklemine gelen *+Dır* eki, geldiği kelime grubunu yüklem yapmamıştır. Yapı *Orası da bizim sürgün yerimiz.* şeklinde ifade edilseydi ortada cümle olmayacak mıydı? / O zaman bir cümleden bahsedemeyecek miydik? Eğer öyleyse *Burası ise vatanımız.* (Çokum 1993: 9/5) söz dizisini sonunda *+Dır* eki yok diye cümle olarak kabul etmeyecek miyiz? Bu, *+Dır* yoksa cümle de yok demektir ve böyle bir hüküm vermek de kolay olmasa gerektir.

---

kaynaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. demiş ve bu yönde örnekler vermiştir. bk. Nevzat Özkan (1996), *Gağavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., s.163

-*Balam Gülşah! Nerededir bu Batur Can?* (Çokum 1993: 13/5) ifadesini *nerdeye +DIr* getirilmiş diye cümle sayacağız, ama *Oğulların nerede?* (Çokum 1993: 46/13) söz dizisinde *nerdeye +DIr* getirilmediği diye bunları cümle saymayacağız.

Çiçeği nasıldır? (Çokum 1993: 44/11) söz dizisini yine aynı gerekçeyle cümle olarak değerlendireceğiz; ama *-Ya gök nasıl?* (Çokum 1993: 62/17) söz dizisini yine *+DIr* yok diye cümle saymayacağız. Ya da *İnsanoğlunun böyle acınması hâlleri vardır.* (Çokum 1993: 32/3) cümlesini *vara* gelen ekten dolayı kabul edeceğiz; ancak *Niye geldi? Mevsimi değil ki? Burada birkaç ihtiyardan, lacivert, öfkeli bir denizden, batıp çıkan teknelerden, uçuldayan ağaçlardan başka ne var şimdi?* (Çokum 1993: 34/2) bu söz dizisinin *varını* ise aynı gerekçeyle kabul etmeyeceğiz.

Bu tarz örnekler eski Türkçede de var bu dönem metinlerinden -sonraki dönemlerde çok daha fazla olmakla birlikte- tespit ettiğimiz bu yapıll örneklerden bazılarını dikkatlere sunuyoruz:

→*Ol amtı anyığ yok.* “O şimdi kötü değildir.” (Ergin 1994: 17-65)

→*Türk kağan Ötüken yış olursar ilte buñ yok.* “Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.” (Ergin 1994: 17-65)

→*Azu bu sabımda igid bar ğu?* “Yoksa bu sözümde yalan var mı? (Ergin 1994: 19-66)

→*telđük biligsiz-niñ iş-i.* “câhil bilgisizin işidir. (Arat 1991: 112-113)

→*manısdan-ta mu ol naman kanda* “mānistān’da mı, o namlı nerede?” (Arat 1991: 114-115)

→*saķımsar erti kim me yok* “düşünecek bir kimse bile yok” (Arat 1991: 174-175)

→*ķulun ne saķınçı bar.* “kulun ne düşüncesi var!” (Arat 1991: 262-263)

→*yat kişiler (kõñli) saņa yaķın* “Yabancı insanların (gönlü) sana yakın,” (Arat 1991: 300-301)

→*iltişmiş kişiler kõñülü taķı teriñ* “kavgalı kimselerin gönlü de derin.” (Arat: 300-301)

→*il kan açığın titmekin alp* “Hükümdarın gazabına karşı koyman güç,” (Arat 1991: 292-293)

→*yoruyur tınlıglarkā asıg tusu kıtur nom nomlayur alı çevişi neteg erki “yaşayan canlı varlıklara dini öğretir, baş vurduğu usulleri, çareleri nelerdir acaba?”* (Tekin 1960: 13-21)

→*arıg turuğ yarlıkānçuçu yarukūnuz küin tenri teg “Temiz, berrak acıyan ışığımız Güneş tanrısı gibidir.”* (Tekin 1960: 17-24)

→*ol nom erdini yana bu tegre adın yirte yok. “O şeriat cevheri yine bu civarda başka yerde yoktur.”* (Çağatay 1945: 56-57)

→*mening ıdı korkınçım ayınçım yok “benim hiç korkum yok”* (Çağatay 1945: 74-75)

Şimdi bu örnekler +*Dir / tur-ur* almamışlar diye cümle değiller mi? Bu örneklerin sayısını artırmak mümkün.

Bunlar cümle olarak değerlendiriliyorsa, ki değerlendiriliyor, o zaman ek-fiilin geniş zamanının 3. teklik ve çokluk şahıs çekimlerini +*Dir* yapar ifadesini anlamakta zorlanıyoruz.

Bizim kanaatimize göre üçüncü kişilerde bildirme ekinin kullanılmasının önemli nedenleri vardır. Bunlardan biri şudur: *ben, sen, o; biz, siz, onlar* şahıs zamirlerinin gramerdeki ifadeleri şöyledir: *ben* söz söyleyen kişi, *sen* söz söylenen (muhatap) kişi, *o* ise sözü edilen / yani *ben* ve *senin* yanında olmayan kişi. Çoklukları da aynı şekildedir. Şimdi *ben iyiyim*, *senin iyi olduğuna* da şahidim; ancak *onun için* böyle bir şahitliğim söz konusu değil. Bu yüzden de *o iyidir* ya da *o da iyidir* diye düşünülüyor olabilir. Diğer kuvvetle muhtemel ve en önemli nedenlerden biri de Türkçenin yapısından kaynaklanan bir durumdur. Şöyle ki; Türkçede 3. teklik şahıs işaretsizdir. Yani Türkçede 3. teklik şahıs gösteren bir ek yok. Sadece emir kipinde *-sIn* olduğunu biliyoruz. İşte ek-fiilin geniş zaman çekiminde yaşadığımız durum bundan dolayı olsa gerektir. *iyiyim, iyisin, iyi+Ø-Ø+Ø*. 1. ve 2. teklik şahısların çekimlerinde şahıs ekleri var. - Hemen şunu da belirtelim. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu şahıs ekleri sadece kendi işlevlerini yerine getirmiyorlar, aynı zamanda ek-fiilin ve geniş zaman ekinin işlevlerini de üstleniyorlar.- Ancak 3. teklik şahısta ek yok. Bu yüzden de +*Dir* devreye sokuluyor. Yalnız +*Dir* kelimeye eklendikten sonra kelime yüklemleştirilmiyor. Bir nevi orada olduğu düşünülen açık kapatılıyor. Şahıs eki olmadığı için başka bir ekle, yüklemde olduğu düşünülen bana göre de Türkçenin yapısı gereği oluşması mantıklı gelen boşluk herhangi bir unsurla doldurulmaya çalışılıyor. Zaten bu ek bir *tekit* olarak dili kullananlar tarafından 3. teklik şahıstan sonra kullanılıyor. Elbette 3. teklik şahıstan 3. çokluk şahsa da

bulaşmış ve bu şekilde kabul görmesi de zor olmamıştır. Hem bunlar hem de daha sonra da ifade edeceğimiz nedenlerden dolayı 3. şahıslarda +*Dir* kullanılmaya başlamıştır diye düşünmekteyiz.

Zaten ek-fiilin geniş zaman çekiminin 3. kişilerinde ortaya çıkan +*Dir*ın bu yapıya ait olmadığı da ortadadır. *iyiyim, iyisin, iyidir* örneklerinde görüldüğü gibi bir ihtimal / kesinlik anlamı hemen dikkatleri çekmiştir. Dolayısıyla tüm bu ifadeler, ek-fiilin geniş zaman çekiminin +*Dir* ile bir ilişkisinin olmadığını +*Dir*ın burada bir cevher fiili / yüklemleştirici olarak görev yapmadığını, değişik anlam ilgileri kuran bir tekit³ / bir pekiştirme eki olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Aslında +*Dir*ın bir yüklemleştirici olarak ek-fiilin geniş zaman 3. şahıs çekimlerinde kullanılmayacağı yine yapısından / *tur-ur+Ø*dan anlaşılmaktadır. *tur-ur+Ø*daki sıralanış fiil, geniş zaman eki, şahıs eki şeklindedir. *tur-ur+Ø*daki şahıs 3. teklik şahıstır ve burada da 3. teklik şahıs işaretlidir. Yani *iyi* ile *iyidir* arasında ya da *çalışıyor* ile *çalışıyordur* arasında şahıs bakımından bir farklılık yoktur.

Türkçede cevher fiili görevi yapan *er-> i-> Ø* ve *ol-* fiilleri bu işlevlerinin yanı sıra fiillerin birleşik çekimlerini de yaparlar. Ancak +*Dir*ın / *tur-urun* böyle bir işlevi söz konusu değildir.

→*Edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş. "iyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş."* (Ergin 1994: 18-66)

→*Yokadu barır ermiş. "Yok olmaya gidiyormuş."* (Ergin 1994: 21-68)

→*Osmān razhu Kūfeke Sa id ibnü'l-Āş atlıg kimersenı bēglikke ıda bērmış erdi.* (Eckmann 1995: 93)

→*Bir kün tahtı üze olturmuş erdi.* (Eckmann 1995: 307)

→*"hab yutmalu olsa üzerine bir kaşuğ su içmek münâsibdür"* (Turan 1999: 277)

³ Arapça *tekitin* anlamı Devellioğlu'nun *Lûgatinde kuvvetleştirme, sağlamaştırma* şeklinde verilmiştir. bk. Ferit Devellioğlu (1990), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. bs., Ankara: Aydın Kitabevi, s.1279; Kelimenin anlamı diğer sözlüklerde de aynı paraleldedir. Örnek olarak bk. *kuvvetleştirme, sağlamaştırma, üsteleme Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: TDK Yay., 10. bs., s.1937; *sağlamaştırma, kuvvetli bir hâle getirme, kuvvetlendirme Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (2000), Ankara: MEB Yay., 2. bs., s.2817

→“kanı rakik olduğundan göyünmiş olsa tohhmekân kan gelmegin men ‘ider”
(Turan 1999: 277)

→“aceb mi yılda bir géce **olur olsa** şeb-i yeldâ” (Turan 1999: 277)

→Mart rüzgârının kırbaçladığı kadınlar, ıslak küçük tezgâhlarına sıraladıkları yeşil soğan, kırmızı turp, kuru sarımsak ve şakayık, lâle demetlerinin gerisinde durmuş, **bekleiyorlardı**. (Çokum 1993: 7/1)

→Tezgâhlarda demetçikler eksilmeğe başladıktan sonra ısınır ve canlanırlar arada bir **konuşurlardı** birbirleriyle. (Çokum 1993: 8/2)

→Kocası Mustafa buraya gelmeden önce **ölmüştü**... (Çokum 1993: 10/7)

Burada şundan da bahsetmek istiyorum. Eski Türkçe döneminden tespit ettiğimiz örnekler gerçekten dikkate değer. Çünkü şimdi vereceğimiz örnekler ve bunlar gibi pek çok örnek bize, +DIRın bir cevher fiili gibi de kullanıldığı düşüncesinin oluşmasının nedenlerinden biri gibi geliyor.

→**burkan kentü köñül erür** köñül ok burkan “Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de – burkan (Arat 1991: 120-121)

→**bu yer-tinçü törüsi antax ol**, “bu dünyanın kaidesi böyledir.” (Orkun 1940: 67)

→**tünermez saçılmaz dyan ol**. “kararmaz, dağılmaz dhyāna’dır. (Arat 1991: 196-197)

→**abita burkan ol erür**. “ağabeyta burkan işte odur.” (Arat 1991: 200-201)

→**kamuğ iş irabtun erür** “bütün işler Allah’tandır” (Arat 1991: 262-263)

→**oğlun kişij ülüglüg ol** “Oğlun, zevcen kısmetlidir,” (Arat 1991: 298-299)

→**eken yeneñ sevinçlig ol** “ablan, yengen sevinçlidir. (Arat 1991: 298-299)

→...taluy ögüzde **teriyrek ol**. “...denizlerden, ırmaklardan daha derindir.” (Tekin: 17-23)

→**kazganç ertinü öküş kazganmış üçün bügülüğ erdemke tıdıgsız erür**. “sevabı pek fazla olduğundan tabiat üstü gücünün hududu yoktur.” (Tekin 1960: 17-24)

→**ay yumuşçı-lar ol yal(anguk-nıng)**

ayığ kılınçı ertingü (öküş)

uluğ yazuk-lar erür. “ey hizmetçiler, o adamın fena ameli gayet çok (ve) büyük günahlardır.” (Çağatay 1945: 46-47)

Bu örneklerin de açıkça ortaya koyduğu gibi Türkçede yüklemleştirici olarak görev yapan cevher fiilleri yüklemleştirici işlevlerinin dışında birer pekiştirme **enkliği** olarak da görev yapmaktadırlar. *er-* ile *ol-*ın bu yukarıdaki örneklerdeki işlevleri yüklemleştiricilik değildir; anlamı etkileyen birer unsur olarak ilgili kelimelere gelmişler ve çeşitli anlam ilgileri katmışlardır. *er-* ve *ol-* Eski Türkçe döneminde yüklemleştiricilik işlevlerinin yanı sıra birer pekiştirme enklitiği olarak da kullanılmışlardır. Yukarıdaki örnekler bize bunu açık bir şekilde gösteriyor. *+Dir* da aynı dönemde pekiştirme enklitiği olarak kullanıldığı için *er-* ve *ol-*ın yüklemleştiricilik işlevi *+Dir* da yüklenmiştir diye düşünmekteyiz.

Bu, dilin yapısında olan bir şeydir. Dil mesajı daha net / daha etkili verebilmek için böyle yollara başvurmaktadır.

*+Dir*ın bir pekiştirme enklitiği olarak kullanıldığından bahseden araştırmacılar da olmuştur.

Jaklin Kornfilt *Turkish* isimli eserinin *Klitikler* bölümünün *Cümle parçacıkları (modal, soru, olumsuzluk)* alt başlığı altında *The epistemic copula -Dir is also a clitic* demiş ve

→*Hasan şu an -da Ankara -ya varmıştır.*

→*Hasan this moment -Loc. Ankara -Dat. Arrive -Ppart -Ep.Cop.*

→*"Hasan has most probably arrived in Ankara at this moment"*

→*"Hasan has (definitely) arrived in Ankara at this moment"* örneklerini vermiştir (Kornfilt 1997: 435-444).

G. L. Lewis çalışmasının *vurgu* bölümünde Türkiye Türkçesindeki enklitikleri ele almış; ancak bu bölümde *+Dir* ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Lewis, çalışmasının *fiil* bahsinde ... *'To be'nin geniş zaman hâlidir. 'To be'nin geniş zaman formları sadece enklitik ek olarak vardır. ...+Dir kullanıldığında ya kesinlik ya da varsayım ifade eder. der ve çocuklar nerede?* sorusuna şu cevapları verir:

bahçede in the garden

bahçedeler they are in the garden

bahçededirler they are in the garden (emphatic) or they are surely in the garden (supposition)

bahçededirler they are surely in the garden (supposition) (Lewis 1967: 96-98).

Robert Underhill *Turkish Grammar* isimli çalışmasında +*DIR*'ın bir pekiştirme enklitiği olarak kullanıldığından bahsetmemiş; ancak hem bizim, hem de yukarıda verdiğimiz araştırmacıların ifadelerine paralel olarak +*DIR*ın *kesin durumlar ve genel ifadeler için kullanıldığını* söylemiş ve

Atlar tembeldir 'Horses are lazy' (a general statement about horses)

Atlar tembel 'The horses are lazy' (at the moment) örneklerini vermiştir. Underhill, ekin Türk yazı dilinde konuşma dilinden daha yaygın olarak kullanıldığını da ifade etmiştir (Underhill 1980: 32-34).

+*DIR*ın bir enklitik olarak kullanıldığını pekiştirmesi açısından burada şundan da bahsetmek istiyorum. Ahmet Bican Ercilasun *La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi* isimli makalesinde ...*Araştırmamızda ele aldığımız LA ile birlikte diğer pekiştirme enklitiklerini de göz önünde bulundurarak "Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi" kurabiliriz. Teoriyi, Türkçedeki pekiştirme enklitiklerinin on bir özelliği üzerine bina etmek mümkündür.* diyerek teorisinin 11. maddesinde şunları söylemiştir: *Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, "ağırlayıcı"dan çoğunlukla, bir şey eksilmez.* (Ercilasun 2008: 45). Bu ifadeler bizim için önemlidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *iyi* ile *iyidir* ya da *çalışıyor* ile *çalışıyordu* arasında şahıs bakımından bir fark yoktur. Elbette anlam açısından farklılık vardır. Çünkü *iyi* ile *iyidir*, *çalışıyor* ile *çalışıyordu* aynı şey değildir. Aralarında mutlaka bir nüans vardır. Ancak söz konusu kelimelerin yüklem olmalarında +*DIR*ın herhangi bir etkisi yoktur.

+*DIR*ın Köktürkçe döneminde henüz kullanım alanına çıkmadığını Uygurcadan itibaren bir tekit olarak görülmeye başladığının eldeki metinlerden takip edilebildiğini yukarıda ifade etmiştik. Ancak Köktürkçe döneminde de Uygurcadaki bu *er-*, *ol-* ve +*DIR*dan farklı pekiştirme enklitikleri kullanılmıştır.⁴ Bunlardan bir tanesinin *Kültigin Yazıtında* geçen örneklerinden bazılarını dikkatlere sunuyoruz:

→*Buyrukı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. "Buyruku yine bilgili imiş tabii, cesur imiş tabii."* (Ergin 1994: 20-67)

⁴ Ahmet Bican Ercilasun *La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi* isimli makalesinde *gU*, *lA*, *mA*, *ok* (>*Ok*, *-ak*, *-k*) gibi pekiştirme enklitiklerinin de Eski Türkçede kullanıldığından bahsetmiştir. bk. Ahmet Bican Ercilasun (2008), "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", Ankara, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.: 2, Bahar, s.37-58

→*Anı için ilig ança tutmuş erinç. "Onun için ili öylece tutmuş tabii."* (Ergin 1994: 20-67)

→*Anda kisre inisi kağan bolmuş erinç, oğliti kağan bolmuş erinç. "Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii."* (Ergin 1994: 20-68)

→*Anda kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç, oğlı kağan teg kılınmaduk erinç. "Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak."* (Ergin 1994: 20-68)

→*Bilgisiz kağan olurmuş erinç, yablaq kağan olurmuş erinç. "Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü imiş tabii."* (Ergin 1994: 20-68)

→ *Buyrukı yime bilgisiz erinç, yablaq ermiş erinç. "Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii."* (Ergin 1994: 20-21-68)

Ergin, *erinç*in anlamını *olacak, olmalı, her halde, tabii, -dır, -dır vs.* olarak vermiştir (Ergin 1994: 112). Bu anlamlardan hangisi ile kullanılırsa kullanılınsınlar *erinç*lerin bir pekiştirme enklitiği olarak kullanıldıkları açıktır.

SONUÇ

Yaptığımız yorumlar, açıklamalar ve verdiğimiz örneklerden çıkardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ek, Uygurcadan itibaren Türkçenin her döneminde kullanılmış, bugün de Türkiye Türkçesinde ve çağdaş Türk lehçelerinde isim ve fiil cümlelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. Ek, Türkçenin hiçbir döneminde bir yüklemleştirici olarak kullanılmamış; hem isim, hem de fiil cümlelerinin sonunda bir pekiştirme enklitiği olarak kullanılmamıştır.

3. Ek, sadece 3. şahıslara değil; her şahsa gelebilir.

4. Ekin 3. şahıslarda kullanılmasının bir nedeni, şahıs zamirlerinin karşıladıkları şahısların pozisyonlarıyla ilgilidir. Yani *o* ve *onun* çokluğu *ben / biz* ve *sen / sizin* yanında olmayan / farklı yerde olan / olanlardır. Bu yüzden de 3. şahıs çekimlerine eklenen *+Dir* geldiği kelimeye bir tekit / enklitik olarak ihtimal / kesinlik anlamları katmaktadır.

5. Ekin 3. şahıslarda kullanılmasının diğer ve en güçlü nedenlerinden biri de yapısaldır. Yani Türkçenin yapısından kaynaklanan bir durumdur. Türkçede 3. teklik şahıs işaretsizdir. Bu yüzden de ek-fiilin geniş zaman 3. şahıs

çekimlerine +*Dir* getirilerek bu açık kapatılmaya çalışılıyor. Diğer kip çekimlerinde bu durum yok. Çünkü geniş zamanda şahıs eki, hem ek-fiilin hem kipin hem de kendi işlevini yükleniyor; ama diğer kiplerde şahıs ekleri sadece kendi işlevlerini yerine getiriyorlar.

6. *er-* ve *ol-*ın bir işlevi de aynı +*Dir* gibi bir enklitik olarak kullanılabilir. *er-* ve *ol-* Türkçenin belli dönemlerinde birer enklitik olarak kullanılmışlardır.

7. Türkçede sadece *er-*, *ol-* ve +*Dir* tekit / enklitik olarak kullanılmıyordu / kullanılmıyor da. Türkçenin değişik dönemlerinde *ÇI*, *dA*, *erinç*, *gıl*, *gU*, *lA*, *ok*, *mA* vb. gibi pekiştirme enklitikleri de kullanılmıştır.

8. +*Dir*ın *er-* ve *ol-* cevher fiillerininki gibi birleşik çekim oluşturma işlevi yoktur. Bu da ekin bir cevher fiili olarak değil de; bir pekiştirme enklitiği olarak kullanıldığını desteklemektedir.

9. Ek, kullanılmadığı zaman ağırlayıcıdan, az / çok anlam farklılıkları dışında, çoğunlukla bir şey eksilmez. Yani *iyi* ile *iyidir* arasında kelimelerin yüklemleşmesi bakımından bir fark yoktur. Elbette *iyi* ile *iyidir* aynı şey değildir. Ancak bu nüans +*Dir*ın bir yüklemleştiricilik işlevi olmasından değil, eklendiği kelimeye kattığı anlamdandır. ©

KAYNAKLAR

- AKALIN, Mehmet (1979), *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: Sevinç Matbaası, s.203; 248
- ARAT, Reşid Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: TTK Yay., s. 112; 113; 114; 115; 120; 121; 174; 175; 196; 197; 200; 201; 262; 263; 292; 293; 298; 299; 300; 301
- ATABAY, Neşe-Kutluk, İbrahim-Özel, Sevgi (1983), *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yay., s. 215-218
- ATALAY, Besim (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 4. bs., Ankara: TDK Yay., C.II, s. 6-7
- (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, 4. bs., Ankara: TDK Yay., C.IV, s. 653-655
- BACANLI, Eyüp (2010), “-(X)p tur-(/dur-) Art Fiilinin Durağanlaştırma İşlevi”, *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall 2010, s. 119-132
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK Yay., s. 474-476
- BARUTÇU Özönder, F. Sema (2001), “Türkçede Enklitik Edatları Üzerine: ÇI / ÇU”, *Ankara: Kök Araştırmalar*, C. III, S.: 2, Güz, s. 75-86
- BAYDAR, Turgut (2010), “Yokturdur Üzerine”, *Ankara: Türk Dili*, S.: 702, s. 1221-1222
- BİLGEGİL, M. Kaya (1963), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, s. 271-272
- BİLGİN, Muhittin (2002), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: KBY., s. 385-391
- BOZKURT, Fuat (2000), *Türkiye Türkçesi*, 2. bs., Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, s. 66-67
- COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., s. 79-84
- ÇAĞATAY, Saadet (1945), *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara: TTK Yay., s. 46; 47; 56; 57; 74; 75
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (2001), *Örnekle ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*, 3. bs., İstanbul: Alfa Yay., s. 183
- ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ Yay., s. 181-182
- ÇOKUM, Sevinç (1993), *Rozayla Ana*, İstanbul: Ötüken Yay., s. 7; 8; 9; 10; 13; 32; 34; 44; 46; 62
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri*, (Tercüme: Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası, s. 333-340

- DEVELLİOĞLU, Ferit (1990), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9. bs., Ankara: Aydın Kitabevi, s. 1279
- ECKMANN, Janos (1995), *Nehcü'l Ferâdis*, Ankara: TDK Yay., s. 93;307
- EDİSKUN, Haydar (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 187-195
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984), *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üni. Yay.
- (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay., s. 190-191
- (2008), "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", Ankara, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.: 2, Bahar, s. 37-58
- (2007), *Türk Lehçeleri Grameri, -Azerbaycan Türkçesi-*, Ankara: Akçağ Yay., s. 197-198
- ERGİN, Muharrem (1989), *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak Yay., s.297-302
- (1994), *Orhun Abideleri*, 17. bs., İstanbul: Boğaziçi Yay., s. 17; 18; 19; 20; 21; 65; 66; 67; 68; 112
- GABAİN, A. Von (1988), "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY Belleten*, 1953, 2. bs., Ankara: TDK Yay., s. 16-28
- (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), 2. bs., Ankara: TDK Yay., s. 87-89
- GENCAN, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay., s. 344-352
- GÜLENSOY, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay., s. 420-421
- GÜNEŞ, Sezai (2002), *Türk Dili Bilgisi*, 6. bs., İzmir, s. 196-200
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, 2. bs., Ankara: KB Yay.
- HENGİRMEN, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, 2. bs., Ankara: Engin Yay., s. 240-243
- İLKER, Ayşe (2003), "Türkmen Türkçesinde *-dır* Ekinin "ve" Bağlacı İşlevinde Kullanılışı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK Yay., S.: 15, Bahar, s. 119-123
- KARA, Mehmet (2001), *Türkmençe*, 2.bs., Ankara: Akçağ Yay., s. 39
- KOÇ, Kenan-Doğan, Oğuz (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 284
- KOÇ, Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 291-304

- KORNFİLT, Jaklin (1997), *Turkish*, London, s. 435-444
- KORKMAZ, Zeynep (2003a), *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi-*, Ankara: TDK, Yay., s. 703-704
- (2003b), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Ankara: TDK Yay., s. 81
- LEWİS, Geoffry L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford, s. 96-98
- MUTLU, Hüseyin Kahraman (2007), "Tur-" Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında", *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.: 1, Haziran 2007, s. 103-110
- ORKUN, Hüseyin Namık (1940), *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, İstanbul, s. 67
- Örnekleleriyle Türkçe Sözlük* (2000), Ankara: MEB Yay., 2. bs., s. 2817
- ÖZKAN, Nevzat (1996), *Ğağavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay., s. 159-163
- SAVRAN, Hülya (2008), "Türk Dilinde '+DIR' Bildirme Eki ve '+DIR' Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri", Bursa: *Uludağ Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 9, S.: 14, 2008-1, s. 163-188
- TEKİN, Şinasi (1960), *Uygurca Metinler I Kuanşı İm Pusar*, Erzurum: Atatürk Üni. Yay., s. 13; 17; 21; 23; 24
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 110-112
- TOPALOĞLU, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., s. 47
- TURAN, Zikri (1999), "Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevherî Fiili", Ankara: *TDAY-Belleten 1996*, TDK Yay., s. 265-289
- Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: TDK Yay., 10. bs., s. 1937
- UNDERHİLL; Robert (1980), *Turkish Grammar*, London, s. 32-34
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, s. 90